

University of Groningen

Understanding entrepreneurship in the local context

Delfmann, Heike

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Delfmann, H. (2015). *Understanding entrepreneurship in the local context: Population decline, ageing and density*. University of Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting in het Nederlands

7. Samenvatting in het Nederlands

Ondernemerschap in de lokale context

Krimp, vergrijzing en bevolkingsdichtheid

Het idee van groei, zowel economische groei als bevolkingsgroei, is een dominante gedachte in relatie tot regionaal economische ontwikkeling. Dit geldt voor onderzoek, maar ook voor beleid. Een groeiende bevolking wordt geassocieerd met economische groei: klassieke economische theorieën verklaren hoe productie zal blijven groeien, mits er maar meer mensen aangenomen kunnen worden. Arbeid is immers één van de belangrijkste grondstoffen voor productie. De mate van bevolkingsgroei neemt echter af in de meeste ontwikkelde landen. De wereldbevolking is toegenomen met bijna dertien procent in het eerste decennium van de 21ste eeuw, maar in diezelfde tijd is Europa met slechts 1,5 procent gegroeid (UN, 2013). Bevolkingskrimp is inmiddels een bekend verschijnsel voor de meeste Europese landen. Vele regio's krimpen reeds, ook in Nederland. Krimp vraagt om een andere benadering van regionaal economische ontwikkeling dan een situatie van groei.

Bevolkingskrimp is een complexe kwestie waar vele sociale en economische gevolgen mee gemoeid zijn. Het zijn vooral jongeren die vertrekken, er worden minder kinderen geboren en de vergrijzende bevolking blijft vervolgens achter met minder arbeidskansen, minder detailhandel en minder zorgfaciliteiten (Haartsen en Venhorst, 2010). Krimp versterkt het proces van vergrijzing. Niet alleen worden we ouder, maar ook méér mensen worden oud. Vergrijzing veroorzaakt een relatieve krimp van de beroepsbevolking. De verwachting is dat de beroepsbevolking in de toekomst blijft krimpen (OECD, 2013). Publieke uitgaven komen onder druk te staan doordat de beroepsbevolking krimpt en de koopkracht daalt. Dit laatste is een direct gevolg van het vertrek van jongere mensen. Door dit proces kan het voor kleine gemeenschappen moeilijk worden om een adequate infrastructuur, educatieve en medische faciliteiten en andere publieke diensten te onderhouden. Dat maakt het op haar beurt weer moeilijker om nieuwe immigranten aan te trekken of om te voorkomen dat huidige

bewoners zich elders gaan vestigen (Fésüs et al., 2008; Haartsen en Venhorst, 2010; Mai en Bucher, 2005; Polèse en Shearmur, 2006; Simmie en Martin, 2010). Hierdoor ontstaat een negatieve spiraal. Daar komt bij dat sociale banden kunnen verslechteren door het vertrek van mensen waardoor het individuele sociale vangnet vermindert. Ook het sociaal kapitaal in een gemeenschap wordt mogelijk lager, wat een nadelig effect kan hebben op de leefbaarheid.

Bevolkingskrimp kan dus een serieus probleem vormen. Het kan echter ook geïnterpreteerd worden als een positieve ontwikkeling. Krimp kan verkeerscongestie verminderen, het milieu ontlasten of bijvoorbeeld geluidsoverlast verminderen (van Dalen en Henkens, 2011). Het is nog niet duidelijk wat de trend van krimp betekent voor onze samenleving en economie, wat de mogelijke consequenties zijn en hoe we hiermee om moeten gaan. Ondanks dat bevolkingskrimp in Nederland nog geen dramatische vormen aanneemt zoals elders in Europa wel het geval is (Barca, 2009; European Commission, 2010), is de verandering structureel en incrementeel. De uitdaging is om de krimpende gebieden ook in de toekomst leefbaar te houden (SER, 2011).

Deze thesis betoogt dat ondernemerschap een belangrijke rol kan spelen in het leefbaar houden van deze regio's, zowel economisch als sociaal. Dit onderzoek bekijkt de rol van ondernemerschap in de sociale en economische veerkracht van regio's gekarakteriseerd door bevolkingskrimp en vergrijzing. De link tussen krimp en het niveau van ondernemerschap wordt onderzocht om te kunnen bepalen of er een causale relatie is tussen deze aspecten. De relevantie van dit onderzoek en de wetenschappelijke bijdrage is drieledig. De eerste bijdrage betreft de context; het onderzoek draagt bij aan het relatief beperkte onderzoek over krimpregio's. De mogelijke gevolgen van bevolkingskrimp zijn tot dusver nog onduidelijk (SER, 2010) en dit onderzoek stelt de complexe problematiek van bevolkingskrimp aan de orde. Ten tweede is de rol van ondernemerschap en de manier waarop dit ontwikkelt binnen een krimpende context nog onbekend. Ten slotte bekijkt het onderzoek de manier waarop ondernemerschap invloed heeft op de omgeving in zowel economische als sociale termen.

7.1 Onderzoeksvragen

Het is evident dat minder mensen uiteindelijk tot minder nieuwe bedrijven zal leiden, maar dat betekent niet noodzakelijkerwijze dat de relatie lineair is. Bevolkingskrimp komt in verschillende typen gebieden voor en dit kan ook tot verschillende uitkomsten leiden. Als dit inderdaad zo blijkt te zijn, dan is dit een belangrijk argument voor gebied-specifiek-beleid gericht op het omgaan met bevolkingskrimp. Om hier inzicht in te geven, wordt er in deze thesis naar verschillende regionale contexten gekeken. De

invloed van de regionale context op het voorkomen en de effecten van ondernemerschap staan centraal in dit onderzoek. De eerste onderzoeksvraag, behandeld in hoofdstuk 2, betreft daarom *“in hoeverre is de relatie tussen nieuwe bedrijfsoprichtingen en bevolkingsveranderingen afhankelijk van de mate van groei of krimp en van de mate van stedelijkheid?”*. De resultaten tonen aan dat bevolkingskrimp een negatief effect kan hebben op het aantal oprichtingen in het geval van milde krimp, maar gebieden die sterkere krimp ervaren laten juist relatief veel nieuwe oprichtingen zien.

Met de verkregen regionale inzichten veranderen we het aggregatieniveau van de regio naar het individu (hoofdstuk 3). Door in gesprek te gaan met nieuwe ondernemers wordt inzicht verkregen in het besluitvormingsproces van de ondernemer gedurende de startfase en hoe de lokale context dat proces en de persoonlijke motivatie beïnvloedt. Krimp en vergrijzing zijn sterk met elkaar verweven. Rationeel en theoretisch zou de locatiekeuze van een bedrijf een afweging van de regionale omstandigheden en ontwikkelingen moeten inhouden. Krimpregio's hebben te maken met een kleiner wordende arbeidsmarkt en consumentenmarkt, al weten we (hoofdstuk 2) dat ondanks deze belemmerende ontwikkelingen het aantal nieuwe oprichtingen niet noodzakelijkerwijze vermindert. Dit leidt tot de vraag, *waarom kiezen mensen ervoor om hun bedrijf te beginnen in een sterk vergrijzende regio en hoe beïnvloedt deze context hun besluitvorming en ambities?* Nieuwe bedrijvigheid wordt vaak gezien als mechanisme om baankansen in het heden en in de toekomst te waarborgen, in het bijzonder in krimpregio's. *Maar leveren deze (nieuwe) bedrijven in krimpregio's ook dezelfde hoeveelheid banen op als ze dat ze in groeiregio's zouden doen?* Deze vraag wordt in hoofdstuk 4 behandeld.

Voor het bepalen van de rol van lokale bedrijven in de kwaliteit van leven in een gemeenschap zijn drie domeinen relevant, namelijk de omgeving, gemeenschap en economie (Shafer et al., 2000). Om de volle impact te kunnen zien van lokale bedrijven is het dus noodzakelijk om verder te kijken dan de economische invloed van nieuwe en bestaande bedrijven en ook de sociale kant te belichten (hoofdstuk 5). De vraag die hier gesteld wordt is: *Hoe dragen lokale ondernemingen bij aan de lokale kwaliteit van leven?* Vanuit het perspectief van de bewoner komen we tot nieuwe inzichten over de bredere gemeenschap, waar andere studies zich hebben gericht op het perspectief van de ondernemer. We laten zien hoe ondernemerschap een mechanisme kan zijn voor het ontwikkelen en onderhouden van sociaal kapitaal en het bevorderen van de kwaliteit van leven.

7.2 De context beïnvloedt de effecten

De effecten van bevolkingskrimp op bedrijfsoprichtingen zijn duidelijk afhankelijk van de context waarin gekeken wordt. Bevolkingsontwikkeling heeft een complexe relatie met het aantal oprichtingen. Boven een bepaalde drempelwaarde heeft extra groei van de bevolking geen effect meer op het aantal nieuwe oprichtingen. Datzelfde geldt voor krimp. In de eerste fase daalt het aantal bedrijfsoprichtingen parallel aan de bevolkingskrimp. Onder een drempelwaarde blijft het aantal oprichtingen echter stabiel. Dit betekent dat ondanks bevolkingskrimp en bijbehorende nadelige economische effecten, er nog steeds kansen zijn voor nieuwe bedrijvigheid.

In theorie heeft agglomeratie een positieve impact op het aantal nieuwe bedrijfsoprichtingen (Armington en Acs, 2002; Audretsch en Fritsch, 1994; Bosma et al., 2008). Onze onderzoeksresultaten laten inderdaad duidelijk zien dat de mate van urbanisatie van belang is als het gaat om ondernemerschap. Het zijn echter de plattelandsgemeentes die minder heftig op krimp reageren dan de stedelijke gemeentes waar de verwachting andersom was. In het geval van krimp op het platteland vinden we zelfs een gematigd positief effect voor het aantal bedrijfsoprichtingen. In stedelijke gemeentes valt vooral het grote verschil tussen gematigde krimp en sterke krimp op. Sterke krimp in een stedelijk gebied laat een solide positieve impact op bedrijfsoprichtingen zien, waar gematigde krimp een duidelijk negatief effect heeft. Dit grote verschil tussen sterke krimp en gematigde krimp impliceert echter dat stedelijke gebieden ten opzichte van matig stedelijke en rurale gebieden veerkrachtiger zijn en meer in staat om de effecten van krimp te absorberen (hoofdstuk 2).

Ook de kwaliteit van nieuwe bedrijven is afhankelijk van de regionale context, maar ook van de startmotivatie (Acs en Varga, 2005). Een bedrijfsoprichting is het resultaat van de interactie tussen de eigenschappen van een individu en diens omgeving. Middels het concept van '*structuration*', gereduceerd tot het idee van inbedding, wordt inzicht verkregen in het proces van opstarten (hoofdstuk 3). Inbedding is het mechanisme waarmee een ondernemer onderdeel wordt van de lokale structuur (Jack en Anderson, 2002), waardoor zij betere toegang hebben tot lokale informatie, kennis en steun. Deze toegang is cruciaal in een afgelegen, vergrijzende regio.

De motivatie om een bedrijf te starten bestaat uit diverse factoren. Factoren die je trekken om voor jezelf te starten of die je juist in die richting duwen; ook wel *push* en *pull* genoemd. In het algemeen geldt er een combinatie van motieven zoals lage baankansen, keuze voor een bepaalde levensstijl, financiële drijfveren of de behoefte aan onafhankelijkheid van een werkgever. Op basis van bestaande literatuur is de verwachting dat de pushfactoren sterker zouden zijn in regio's met minder gunstige omstandigheden, veroorzaakt door bevolkingskrimp. De reden om een eigen bedrijf te starten is echter zelden puur uit noodzaak. We stellen vast dat de motivatie van de

kleine ondernemer in krimpgebieden nauwelijks wordt beïnvloed door de krimpende beroepsbevolking en vergrijzing. Overeenkomstig de uitkomsten van hoofdstuk 2 blijkt dat de nieuwe ondernemer niet reageert of inspeelt op deze demografische ontwikkelingen. Waar bevolkingskrimp en vergrijzing weinig invloed blijken te hebben, vinden we juist sterk bewijs dat de mate van urbanisatie een bijzonder grote rol speelt in de keuze voor een eigen bedrijf.

Het plattelandskarakter van de regio bleek een belangrijke drijfveer voor nieuwe ondernemers. Het wonen op het platteland had een grote invloed op de motivatie, op het type bedrijf en daarmee ook op de ambities van de ondernemer. De diepte-interviews onthulden dat de bedrijfslocatiekeuze bovenal een woonlocatiekeuze was. De prioriteiten van deze ondernemers ligt op de kwaliteit van leven, zij kiezen voor een woonlocatie ongeacht de kansen op de arbeidsmarkt. De keuze voor een landelijke woonlocatie was sterk verbonden aan de wens voor een bepaalde levensstijl. De levensstijlondernemer kiest voor de regio vanwege de landelijkheid, ongeacht de mogelijke nadelen. Deze nieuwe ondernemer kiest zijn locatie, niet met de intentie voor winstmaximalisatie maar eerder om het eigen geluk te maximaliseren.

Waar de trend van vergrijzing en krimp wellicht te recent of te geleidelijk is om door deze ondernemers in hun besluitvorming meegenomen te worden, heeft de landelijke context een veel rijkere geschiedenis en is het onderdeel geweest van een zeer bewuste locatiekeuze. Vergrijzing maakt daar slechts toevallig deel van uit. Deze conclusie houdt ook stand in de casestudieregio in Noordoost Engeland, een regio waar ruim twee decennia lang krimp heeft plaats gevonden.

7.3 Sterke werkgelegenheidseffecten van nieuwe bedrijven

Het effect van nieuwe bedrijvigheid op baancreatie varieert van positief tot negatief naar gelang de verstreken tijd sinds oprichting. Deze positieve en negatieve effecten zijn het nettoresultaat van baancreatie en -destructie in de nieuw opgerichte bedrijven (het zogenoemde directe effect) en van baanontwikkelingen in bestaande bedrijven die worden beïnvloed door de nieuw oprichtingen (het indirecte effect). Op de korte termijn overheerst het positieve effect, omdat er per definitie banen gecreëerd worden in de nieuw opgerichte bedrijven. Over het algemeen is dit echter maar van korte duur, aangezien nieuwe bedrijven in veel gevallen kort bestaan of niet groeien. Een nieuw bedrijf zal bij de start geen effect hebben op zittende bedrijven. Nadat een nieuwe bedrijf gevestigd is, zal er een fase volgen waarin sommige zittende bedrijven zullen reageren door de markt te verlaten of in te krimpen. Deze tweede fase wordt vervolgens opgevolgd door een fase gekenmerkt door de verbeterde competitiviteit als gevolg van toegenomen concurrentie en het vertrek van zwakke bestaande bedrijven. Hierdoor wordt de innovatiekracht en productiviteit van de markt versterkt. Deze effecten aan

de aanbodkant zouden er toe moeten leiden dat er een positieve impact te zien is op de werkgelegenheid.

Om een goed beeld te vormen van het totale werkgelegenheidseffect van oprichtingen moeten alle drie fasen meegenomen worden. Empirisch onderzoek heeft aangetoond dat het totale proces van de drie fasen zes tot tien jaar duurt (o.a. Fritsch en Noseleit, 2009; Van Stel en Suddle, 2008). Om de directe en indirecte effecten van nieuwe bedrijven op werkgelegenheid te kunnen onderscheiden maakten we gebruik van *Polynomial Distributed Lags* (PDL) (o.a. Fritsch en Mueller, 2008). Diverse cohorten van bedrijven worden gevolgd gedurende een decennium.

Er zijn argumenten aan te voeren waarom er in een context van krimp kwalitatief minder goede bedrijven worden gevormd die daardoor een kleinere invloed hebben op de regionale werkgelegenheidsontwikkeling. Dit komt bijvoorbeeld doordat hoger opgeleiden vaak als eersten een krimpgebied verlaten waardoor de kwaliteit van de regionale arbeidsmarkt lager wordt (Mueller et al., 2008; Skuras et al., 2005). Daarnaast is de gemiddelde leeftijd hoger in krimpgebieden. Ook dit kan een negatieve impact hebben op de groeipotentie van een bedrijf aangezien jonge ondernemers in de regel dynamischer en meer risicobereid zijn (Meccheri en Pelloni, 2006). Aanwezigheid van kwalitatief minder goede bedrijven zou betekenen dat er ook minder positieve langetermijneffecten op werkgelegenheid zouden zijn. Deze langetermijneffecten van nieuwe bedrijven treden namelijk alleen op door het proces van *creative destruction* op het moment dat de kwaliteit van de nieuwe ondernemingen goed genoeg is (Koster en van Stel, 2013; Mueller et al., 2008). Onze analyse laat echter duidelijk zien dat bedrijfsoprichtingen een significant en positief effect hebben op banengroei, ondanks de bevolkingskrimp. Oprichtingen in krimpgebieden produceren wel minder *directe* werkgelegenheidsgroei dan andere regio's, maar de *totale* impact van bedrijfsoprichtingen op baancreatie is groter in krimpgebieden dan in stabiele of groeiende regio's. Met andere woorden, krimp op zichzelf is geen reden tot zorg als het gaat om werkgelegenheid. Bedrijfsoprichtingen in krimpgebieden laten wel een ander patroon over de loop der jaren zien vergeleken met de overige gebieden. Het negatieve effect van verplaatsing (*displacement*) is vrij sterk in groeiende en stabiele regio's, terwijl dit niet het geval is in krimpgebieden. Een relatief vlak patroon in de krimpregio's duidt erop dat bedrijven in krimpgebieden minder beïnvloed worden door nieuwkomers op de markt. Dat zou weer kunnen worden verklaard door mogelijk lagere kwaliteit en minder hoge groeiambities van de nieuwe bedrijven door het selectieproces en de pushmotivatie.

De resultaten laten zien dat het de banen binnen de nieuwe bedrijven zijn die verantwoordelijk zijn voor regionale werkgelegenheidsgroei, zowel in krimp-, stabiel- als groeiregio's. Dit resultaat staat in contrast met eerdere studies waar juist is

aangetoond dat de baancreatie in gevestigde bedrijven de drijvende kracht is achter regionale werkgelegenheids groei. Het negatieve effect van bevolkingskrimp op werkgelegenheids groei was het meest zichtbaar binnen de reeds gevestigde bedrijven. De oudere ondernemingen lijken hun aanbod van banen aan te passen aan de krimpende omstandigheden, waar, in lijn met hoofdstuk 3, de jonge bedrijven dat niet doen. De analyse laat echter ook zien dat de bedrijven in krimpgebieden minder beïnvloed worden door nieuwkomers dan bedrijven in andere regio's. Dit impliceert dat gematigde krimp heel beheersbaar is en wellicht nauwelijks merkbaar.

7.4 De sociale kant

Naast de economische aspecten van (nieuwe) bedrijvigheid is ook de potentiële sociale impact van ondernemerschap van belang voor de kwaliteit van leven in een gemeenschap. In hoofdstuk 5 staat daarom de sociale kant van het verhaal centraal, met specifieke aandacht voor de functie van lokale bedrijvigheid voor het sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal kan worden opgedeeld in verbindend (*bonding*) en overbruggend (*bridging*) kapitaal. Verbindend sociaal kapitaal gaat over de hechte banden tussen soortgelijke mensen en groepen zoals familie en goede vrienden. Overbruggend sociaal kapitaal verbindt de groep met externen, waardoor mensen betere toegang hebben tot hulpbronnen en dat vermindert afhankelijkheid. Beide onderdelen zijn cruciaal in de succesvolle ontwikkeling van kwaliteit van leven binnen een gemeenschap. Lokale bedrijven en instituties kunnen fungeren als belangrijke ontmoetingsplaatsen en daarmee zowel verbindend als overbruggend sociaal kapitaal versterken.

De analyse van de focusgroepdiscussies met bewoners laat zien dat lokale bedrijven vooral bijdragen aan overbruggend kapitaal. De bewoners kopen lokale producten en diensten om bij te dragen aan de continuïteit van lokale ondernemingen omdat men realiseert hoe belangrijk deze bedrijven zijn voor de kwaliteit van leven. Lokaal winkelen, ondanks hogere kosten, is een duidelijk teken van betrokkenheid van de gemeenschap en een indicatie van hoog sociaal kapitaal. De bewoners waarderen vooral de unieke charme van deze kleine, voornamelijk onafhankelijke, lokale bedrijven. De diversiteit van bedrijven maakt plaatsen aantrekkelijker om te bezoeken waardoor zowel bewoners als toeristen naar het dorpscentrum getrokken worden. Lokale bedrijven dragen op die manier bij aan sociale interactie en levendigheid in de gemeenschap.

7.5 Perceptie van platteland

De kwantitatieve analyses geven duidelijk aan dat er een belangrijke relatie bestaat tussen de mate van urbanisatie en bedrijfsoprichtingen. Deze analyses zijn uitgevoerd in Nederland, een heel specifieke context als het gaat om platteland. De verhouding

tussen urbaan en ruraal in Nederland is uitzonderlijk binnen Europa. Perifere regio's in Nederland zijn goed verbonden via een hechte infrastructuur, waardoor bewoners een redelijk makkelijke aansluiting hebben met stedelijke gebieden. Dit is duidelijk terug te zien in bijvoorbeeld het pendelverkeer tussen stad en platteland (OECD, 2008). Vanuit een internationaal perspectief kan het lastig zijn om te zien waar het platteland is in Nederland. Volgens Europese definities, gebaseerd op bevolkingsdichtheid, is er zelfs helemaal geen platteland in Nederland (OECD, 2008). Dat betekent echter niet dat platteland niet bestaat voor de Nederlandse ondernemer. Perceptie kan net zo belangrijk zijn als objectieve maatstaven voor het bepalen van wat platteland is (Haartsen, 2002) en landelijke gebieden kunnen ook worden onderscheiden door de afstand tot stedelijke kernen en relatieve isolatie (Woods, 2006). Om te bepalen in hoeverre landelijkheid een rol speelt voor bedrijfsoprichtingen zijn er twee casestudies vergeleken. De twee casestudieregio's die voor hoofdstuk 3 en 5 geselecteerd zijn, zijn uitgekozen om het verschil in ruraal in Nederland en ruraal in meer traditionele termen te onderzoeken. Eén in het relatief afgelegen, rurale gebied Northumberland in het Noordoosten van Engeland, en één casestudie in Westerveld (Drenthe) met relatief korte, goede verbindingen met stedelijke kernen.

Perceptie bleek inderdaad van groot belang voor hoe ondernemers hun bedrijf zien en opzetten. Voor de nieuwe, kleine ondernemers bleek de locatie op het platteland een grote impact te hebben op het gehele oprichtingsproces, op hun motivatie en op het type bedrijf. Dit gold voor beide casestudieregio's. Er waren weinig verschillen tussen de gebieden, ondanks het grote verschil in bevolkingsdichtheid, toegankelijkheid en verbinding met dichtstbijzijnde stedelijke kernen. Er is echter wel één duidelijk verschil geconstateerd dat toe te schrijven is aan de mate van ruraliteit: in Northumberland waren alle ondernemers sterk gemotiveerd door het nastreven van een landelijke levensstijl, veel meer intens dan de ondernemers in Westerveld. Dit verschil leidde tot meer bijzondere, atypische bedrijven in Northumberland.

Hoe landelijk of hoe toegankelijk het platteland feitelijk is, blijkt ook weinig verschil op te leveren voor hoeveel belang de bewoners hechtten aan lokale bedrijven. De relatieve afstand naar andere diensten of voorzieningen blijkt van weinig belang voor de inwoners van de casestudieregio's. Er was wel een niet verwant aspect dat van belang bleek voor de waarde die aan lokale bedrijvigheid werd toegekend: de persoonlijke mobiliteit. Verminderde persoonlijke mobiliteit, bijvoorbeeld door fysieke beperkingen maar ook moeders met jonge kinderen, bepaalt mede welke winkels en welke voorzieningen van het grootste belang zijn. In beide casestudieregio's zagen bewoners hun woonplaats als landelijk en tevens centraal. Northumberland is minder toegankelijk en de reistijd is gemiddeld langer, maar het idee van leven op het platteland en toch centraal wonen is hetzelfde als in Westerveld.

7.6 Beleidsimplicaties

Krimp hoeft helemaal geen probleem te zijn. Het beeld van bevolkingsgroei en economische groei overheerst echter in het publieke en wetenschappelijk debat. Dit proefschrift toont aan dat krimp nieuwe kansen biedt, al gaan er zeker ook negatieve effecten mee gepaard. In plaats van krimp in zijn geheel aan te pakken of te bestrijden moet men zich richten op de specifieke problemen en mogelijkheden die samengaan met deze structurele veranderingen.

Door het gehele onderzoek heen is gebleken dat pad-afhankelijkheid, gewoontes en percepties bepalend zijn voor de manier waarop men omgaat met veranderingen. Demografische krimp en vergrijzing zullen ervoor zorgen dat (een aantal) faciliteiten verdwijnen. Bewoners van deze gebieden zullen moeten wennen aan de nieuwe omstandigheden en bijvoorbeeld hun kijk op afstand moeten aanpassen, wat enige tijd zal vergen. Lokale beleidsmakers kunnen een belangrijke rol spelen om dit proces te faciliteren.

De belangrijkste beleidsaanbeveling op basis van dit onderzoek is om nieuwe bedrijvigheid te blijven stimuleren en faciliteren in regio's onderhevig aan demografische verandering. Ook in deze krimpende en vergrijzende regio's ontstaan kansen voor nieuwe ondernemingen en deze nieuwe ondernemingen hebben een positief effect op de regionale werkgelegenheid.

Vergrijzende en krimpende regio's lijken wellicht niet de meest voor de hand liggende keuze voor een bedrijfslocatie, maar men start hier wel – ondanks de op het oog suboptimale omstandigheden. Voor de nieuwe ondernemers is deze locatie echter wel de beste locatie. De nieuwe eigenaren zijn blij met hun locatie. Ze zijn bekend met de demografische veranderingen, maar kiezen bewust voor de kwaliteit van leven op het platteland. De nieuwe ondernemers voelen zich verbonden met hun regio en gemeenschap en willen op hun eigen manier hieraan bijdragen (hoofdstuk 3). Die bijdrage varieert van het in gebruik nemen en onderhouden van anders leegstaande panden, tot het creëren van banen of het aantrekken van toeristen. Beleid zou gericht moeten zijn op het gemeenschapsgevoel en het faciliteren van lokale inbedding, om er zo voor te zorgen dat men daar wil blijven en wil bijdragen aan de regio. De resultaten van hoofdstuk 4 laten bovendien zien dat ondernemerschap in krimpgebieden een positief effect heeft op werkgelegenheid. Al genereert ondernemerschap in krimpgebieden minder werkgelegenheid op de korte termijn in vergelijking met andere regio's, de effecten zijn wel positief. Het bevorderen van lokale bedrijvigheid blijft daarmee een wenselijke strategie voor lokale overheden.

Het is tevens van belang dat maatregelen op het juiste schaalniveau worden ingezet. Het beleid dat gericht is op het stimuleren van ondernemerschap moet worden

afgestemd op de specifieke regionale context. Rurale gebieden hebben andere behoeftes dan urbane regio's en zullen ook anders reageren op maatregelen die geïmplementeerd worden. Er moet dus een onderscheid gemaakt worden in ondernemerschap stimuleren in steden en ondernemerschap stimuleren op het platteland. Daarnaast moeten beleidsmakers zich bewust zijn van lokale kwesties. Bewoners zien zichzelf als onderdeel van een bepaalde gemeenschap, maatregelen werken daardoor het beste wanneer deze goed ingebed zijn in die gemeenschap. Krimp houdt echter niet op bij de dorpsgrens of gemeentegrens, maar gemeenschappen ook niet per se. Het is daarom van belang om ook de omliggende regio te betrekken.

Krimp is een relatief langzaam proces, zeker in het geval van de onderzochte landen. De resultaten van de kwalitatieve analyses laten zien dat mensen zich bewust zijn van het proces van bevolkingsverandering, maar dat zij het niet als een groot probleem ervaren. Gezien de traagheid van de ontwikkeling zullen marktmechanismen voor een deel de gevolgen van krimp en vergrijzing kunnen opvangen. In veel gevallen zal men zich aanpassen aan de nieuwe situatie. Op andere gebieden echter, kan het nodig zijn om meer ingrijpende maatregelen te treffen, bijvoorbeeld wanneer de arbeidsmarkt of huizenmarkt niet meer goed functioneert. Het is belangrijk om op te merken dat er in dit proefschrift gefocust wordt op langzame krimp. Langzame krimp is waarschijnlijk heel anders dan wanneer er snelle en hevige bevolkingskrimp plaats vindt. In het eerste geval hebben inwoners en beleidsmakers de mogelijkheid om zich aan te passen en om in te spelen op krimp, terwijl er in het tweede geval waarschijnlijk een intensievere aanpak nodig zal zijn.

7.7 Tot slot

De nieuwe inzichten die voortkomen uit het proefschrift wekken ook nieuwe onderzoeksvragen en -mogelijkheden op, zoals het meenemen van individuele eigenschappen van de ondernemers in de kwantitatieve vraagstukken, om een nog completer antwoord te kunnen geven. Multilevel analyse, waarbij zowel naar het individu als naar de lokale, regionale en nationale niveaus wordt gekeken, kan het regionale effect van nieuw ondernemerschap volledig ontrafelen. De veranderende samenstelling van de consumentenmarkt zal uiteindelijk ook een verandering in het aanbod van goederen en diensten vereisen. Voor vervolgonderzoek zou het daarom interessant zijn om sectorontwikkelingen in de context van groei en krimp te onderzoeken.

Voor dit onderzoek hebben we twee casestudieregio's gebruikt, één per land. We hebben vele overeenkomsten gevonden welke het belang van regionale karakteristieken onderstrepen. We beargumenteren dat kleine lokale bedrijven helpen om de lokale economie te diversifiëren en dat ze belangrijk zijn voor de identiteit en

charme van een plaats. Lokale bedrijven, in het bijzonder de bedrijven die helemaal ingebed zijn in de gemeenschap, functioneren als katalysator in het versterken en stimuleren van diverse aspecten van sociaal kapitaal, in het verbeteren van sociale aansluiting en de kwaliteit van leven in een plattelandsgemeenschap. Het zou daarom interessant zijn om vergelijkbaar onderzoek te doen in andere regio's, in dezelfde en in andere landen, om te kijken naar regionale verschillen en overeenkomsten, niet alleen in plattelandsgebieden maar ook in een stedelijke setting.

Samenvattend kan gesteld worden dat bevolkingskrimp en vergrijzing reeds tot de realiteit behoren voor vele regio's in Europa en een steeds grotere uitdaging vormen. Dit proefschrift heeft de rol van ondernemerschap belicht in de sociale en economische veerkracht van regio's gekarakteriseerd door bevolkingskrimp en vergrijzing. We hebben laten zien hoe ondernemerschap banengroei creëert, ondanks bevolkingskrimp. Tevens hebben we laten zien dat er ook in bevolkingskrimpregio's kansen blijven ontstaan voor nieuw ondernemerschap. Er lijkt daarmee geen sprake te zijn van een negatieve neerwaartse spiraal als gevolg van krimp. De voordelen van ondernemerschap gaan daarnaast voorbij aan het private, economische profijt; ondernemerschap kan een mechanisme zijn voor het ontwikkelen en onderhouden van sociaal kapitaal. Lokaal ondernemerschap kan op die manier ook gezien worden als een publiek goed. De lokale ondernemingen bevorderen sociale interactie en betrokkenheid, ze zijn een geïntegreerd onderdeel van de lokale identiteit en dragen bij aan de kwaliteit van leven in de gemeenschap.

Bronnen

- ACS Z. & VARGA A. (2005). Entrepreneurship, agglomeration and technological change. *Small Business Economics*, 24, 323-334.
- ARMINGTON C. & ACS Z. J. (2002). The determinants of regional variation in new firm formation. *Regional Studies*, 36(1), 33-45.
- AUDRETSCH D. B. & FRITSCH M. (1994) The geography of firm births in Germany, *Regional Studies*, 28(4), 359-365.
- BARCA F. (2009). An Agenda for a Reformed Cohesion Policy: A Place-Based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations. European Commission, Brussels.
- BOSMA N., VAN STEL A. & SUDDLE K. (2008). The geography of new firm formation: evidence from independent start-ups and new subsidiaries in the Netherlands. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 4(2), 129-146.
- EUROPEAN COMMISSION (2010). Investing in Europe's Future: Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion. European Commission, Brussels.
- FÉSÜS G., RILLAERS A., POELMAN H. & GÁKOVÁ Z. (2008). Regions 2020. Demographic Challenges for European Regions. Background document to

- Commission Staff Working Document Sec (2008), 2868 Final Regions 2020, An Assessment of Future Challenges for EU Regions. European Commission, Brussels.
- FRITSCH M. & MUELLER P. (2008). The effect of new business formation on regional development over time: the case of Germany. *Small Business Economics*, 30(1), 15–29.
- FRITSCH M. & NOSELEIT F. (2009). Start-ups, Long- and Short-Term Survivors and their Effect on Regional Employment Growth. Jena Economic Research Papers, no. 81.
- HAARTSEN T. & VENHORST V. (2010). Planning for decline: anticipating on population decline in the Netherlands. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie*, 101(2), 218–228.
- JACK S. L. & ANDERSON A. R. (2002). The effects of embeddedness on the entrepreneurial process. *Journal of Business Venturing*, 17(5), 467-487. doi:10.1016/S0883-9026(01)00076-3
- KOSTER S. & VAN STEL A. (2013). The relationship between start-ups, market mobility and employment growth: An empirical analysis for Dutch regions. *Papers in Regional Science*, 93, 203-217.
- MAI R. & BUCHER H. (2005). Depopulation and its Consequences in the Regions of Europe. DG III – Social cohesion. European Commission, Brussels.
- MECCHERI N. & PELLONI G. (2006). Rural entrepreneurs and institutional assistance: an empirical study from mountainous Italy. *Entrepreneurship and Regional Development*, 18, 371-392.
- MUELLER P., VAN STEL A. & STOREY D. J. (2008). The effects of new firm formation on regional development over time: The case of Great Britain. *Small Business Economics*, 30(1), 59-71. doi:10.1007/s11187-007-9056-z
- OECD (2008). OECD Rural Policy Reviews: Netherlands. OECD, Paris and Washington, DC. Organisation For Economic Co-Operation And Development
- OECD (2013). Demographic change in the Netherlands: Strategies for labour markets in transition. Local Economic and Employment Development (LEED) Working Paper Series. Organisation For Economic Co-Operation And Development.
- POLÈSE M. & SHEARMUR R. (2006). Why some regions will decline: a Canadian case study with thoughts on local development strategies, *Papers in Regional Science*, 85(1), 23–46.
- SHAFER C. S., B. KOO LEE & TURNER S. (2000). A tale of three greenway trails: user perceptions related to quality of life. *Landscape and Urban Planning*, 49, 163-178.
- SER (2010). Het noorden geeft geen krimp. Den Haag: Sociaal-Economische Raad Noord-Nederland.
- SER (2011). Bevolgingskrimp benoemen en benutten. Commissie Ruimtelijke Inrichting en Bereikbaarheid No. 3, The Hague.

- SIMMIE J. & MARTIN R. (2010). The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 27-43.
- SKURAS D., MECCHERI N., MOREIRA M. B., ROSELL J. & STATHOPOULOU S. (2005). Entrepreneurial human capital accumulation and the growth of rural businesses: a four-country survey in mountainous and lagging areas of the European union. *Journal of Rural Studies*, 21(1), 67-79.
- UN (2013). United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Prospects: The 2012 Revision*, DVD.
- VAN DALEN H. P. & HENKENS K. (2011). Who fears and who welcomes population decline? *Demographic Research*, 25 (13), 437-464. doi: 10.4054/DemRes.2011.25.13
- VAN STEL A. & SUDDLE K. (2008). The impact of new firm formation on regional development in the Netherlands. *Small Business Economics*, 30(1), 31-47.
- WOODS M. (2006). *Rural Geography. Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. Sage publications. London.